

מאתגר אותי לשוחח אתכם, "יהודים"

עארף אבו-גוידר

מבוא

בשנים האחרונות משתנה החברה הערבית-בדווית שבדרום הארץ. השינויים מתבטאים במעבר מחיים מסורתיים חקלאיים לחיים מודרניים עירוניים, ובעקבותיהם הפכה החברה הערבית-בדווית לנגישה יותר למחשבים, לתקשורת מקוונת, לרשתות חברתיות ולטלפונים חכמים (אבו-גוידר, 2014; ג'ריביע, 2013). בעשור האחרון היו הרשתות החברתיות באינטרנט לאמצעי השיח הטכנולוגי הגדול ביותר בעולם, חוצה גבולות המדינות והתרבויות (בוניאל-ניסים, 2010; עדן והימן, 2009; Ginger, 2007). הרשתות החברתיות מאפשרות לגולש, מצד אחד, אינטראקציה מקוונת עם קהילות ואנשים שיש לו אתם מכנה משותף בתחומי עניין רבים, ומצד שני מעגלי חברות חדשים עם פרטים וקבוצות שרתם, שפתם ומנהגיהם שונים משלו (Lenhart, 2009). הרשתות החברתיות מאפשרות גם גישה לתכנים מגוונים שעשויים להרחיב את הידע של הגולש ולהעמיקו. הן מעניקות לו חופש בחירה מלא המתבטא בכך שהוא אינו רק צרכן תקשורת אלא גם משתמש פעיל.

בני הנוער הערבים-בדווים חיים בחברה מסורתית בעלת מאפיינים שבטיים, המגבילה אותם בתחומי חיים רבים, אך בה בעת הם חשופים לתרבות המערבית (אייזנשטדט, 2010). החשיפה לתרבות המערבית והנגישות הגוברת למחשבים ולאינטרנט הביאה את בני הנוער הערבים-בדווים אל עולם הרשתות החברתיות, ונראה כי בשנים האחרונות נוצרים ומתרכבים מפגשים מקוונים בינם לבין בני נוער יהודים (אבו-גוידר, 2014).

עד כה לא נערך מחקר מקיף על הקשרים המקוונים של מתבגרים ערבים עם בני גילם היהודים. עם זאת השימוש בטכנולוגיות תקשורת בקרב מתבגרים ערבים ישראלים גובר על המגבלות של אזורי מגורים נפרדים ועל האיסורים החלים על קשרים בין המינים, שאינם מקובלים בחברה הקולקטיביסטית והמסורתית שבה הם חיים (מש ותלמוד, 2009). מאמר זה מציג מחקר על עמדותיהם של בני נוער ערבים-בדווים בשאלת קשריהם עם בני נוער יהודים באמצעות הרשתות החברתיות באינטרנט. השערת המחקר הייתה שהודות לפוטנציאל הטכנולוגי

נוצרים קשרים חברתיים בין בני נוער ערבים-בדווים לבני נוער יהודים ברשתות החברתיות. השיח המקוון משמש את הראשונים כאמצעי לבריחה מהנוקשות הכובלת בחברה המסורתית שבה הם חיים באמצעות פיתוח קשרים חברתיים עם בני נוער יהודים החיים באותה ארץ, אך משתייכים לחברה מערבית מודרנית.

חשיבותו של המחקר אינה מוגבלת לתיאור הקשרים המקוונים ברשתות החברתיות בין בני נוער ערבים-בדווים לבני נוער יהודים בישראל. המחקר תורם להבנת הקשרים ולחשיפת תחומי העניין של בני הקבוצות הצעירים בישראל המרוחקים אלה מאלה מבחינה גאוגרפית ומנטלית. בעולם שבו מרכזיותה של הטכנולוגיה אינה מוטלת בספק, מייצרות הרשתות החברתיות שיח שוויוני המשחרר את הגולש מהקבוע התדמיתי שבו הוא שבו ומהמציאות החברתית של מיעוט מול רוב. האינטראקציה המקוונת מאפשרת היכרות עם תרבות אחרת וכד בכד מפתחת תרבות כפולה, שבה התרבות המקוונת מתוספת לתרבות המקור המסורתית.

החברה הערבית-בדווית בישראל

החברה הערבית-בדווית היא חלק מהמיעוט הערבי פלסטיני במדינה. במהלך מלחמת 1948 ואחריה גורשו ערבים-בדווים רבים או נמלטו, והפכו לפליטים במדינות ערב השכנות ובשטחים הפלסטיניים שנכבשו (Abu-Saad, Yonah & Kaplan, 2000). הערבים-בדווים הנותרים קובצו בכפייה באזורי הסייג בחלק הצפוני-מזרחי של הנגב (סכירסקי וחסון, 2005).

חלק מן היישובים הערבים-בדווים בדרום הארץ מוכר בידי השלטונות וחלק אחר אינו מוכר. היישובים המוכרים תוכננו בידי הרשויות ובהם מתגוררת כמחצית מהאוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב. בעשור האחרון מוקמות מועצות אזוריות במטרה לספק ליישובים שירותים מוניציפליים.

החברה הערבית-בדווית היא ביסודה חברה פטריארכלית שבה סמכויות המשפחה מרוכזות בידי האב, הקובע את מסגרת חייה בכלל ושל ילדיו בפרט (אלקרנאווי, 2000). מבנה המשפחה הנשלט בידי

כזאת המבנה החברתי מושתת על רשתות מבוססות אינפורמציה ותקשורת, ודפוסי הקשר נוצרים כאמצעות זרימת מסרים בממדי הזמן והמרחב. אחד התוצרים של חברת הרשת הוא תהליך הולך וגובר של אינדוידואליזציה. אם בעבר דיברו על יחידות חברתיות קולקטיביות שהכתיבו ליחיד את טיב ואופן קשריו עם אחרים, כעת מדברים על היחיד שבאמצעות שימוש בטכנולוגיה מארגן את קשריו החברתיים. במובן זה גבר החופש של היחיד (Castells, 2005; Ginger, 2007).

ההתמודדות של בני נוער בחברה הערבית-כדונית

בני נוער בגילאי 15-18 לערך חווים שינויים בכל ההיבטים האנושיים: גופניים, חברתיים, שכליים ורגשיים (ברק וצוויקל, 2001). הגישה החברתית המקובלת רואה בגיל הנעורים שלב חשוב לקראת חיי בגרות עצמאיים, שבו בונה המתבגר את אישיותו, משתחרר מתלותו בהוריו ומכונן קשרים חדשים עם חברים. מבחינה חברתית הפרט מתפתח כל חייו ומושפע מסביבתו במהלך גיבוש אישיותו. הוא מפתח את אישיותו באמצעות יחסי הגומלין עם סביבתו וחברתו (אריקסון, 1987). אסכולה פסיכולוגית המכונה "הגישה האישית" רואה בשינויים הגופניים של המתבגר את הסיבה העיקרית לבעיות ולקשיים הנפשיים בתקופה זו, אם כי אין זה ההסבר היחיד לבעיות נפשיות המתעוררות בגיל ההתבגרות (גל, 2000; ברק, 2006).

גיבוש הזהות האישית נעשה בתחומים רבים, ובהם מחויבות מקצועית, חברתית, פוליטית וגיבוש זהות מינית. כל זמן שהמתבגר נמצא בשלב הבדיקה והחיפוש, העולם נראה לו לא יציב, בלתי ניתן לחיזוי ואולי גם לא מושך במיוחד. יתר על כן, המתבגר מאמין שהעולם והחברה זקוקים לשיפור דחוף. המתבגרים רוצים להחליף את ה"שיטה" הקיימת ("אני ואתה נשנה את העולם"), אך בצד הביקורת החרפה אין המתבגרים יכולים לשנות באמת את סביבתם מן היסוד. לשם כך נדרשים זהות עצמית ונכונות לפשרות. הבחירה בין האפשרויות השונות מוגבלת ובהתאם לכך הם מקבלים את החלטותיהם בעצמם. אלה הם תהליכים חדשים עבורם (ברק, 2006), והמתבגרים מבטאים אותם במסגרת המקוננת באמצעות שינוי פרטיהם האישיים ברשת ולא במציאות (Turkle, 1995).

בשל אופייה השמרני של החברה הערבית-כדונית, בני הנוער אינם יכולים לפתח קשרים חברתיים עם בני המין השני. הנערות מחונכות לשמירת מרחק מסורתית מצעירים ומגברים (אבור-כביעה קוידר, 2013). בני הנוער הם בעלי מאפיינים המבדילים אותם משאר החברה הערבית-כדונית הנמצאת בתהליכי שינוי מחברה מסורתית לחברה במעבר (אבור-סעד, 2001). למרות השינויים הללו בני הנוער אינם יכולים להשתחרר מהערכים המסורתיים והם עדיין מוגבלים על ידי הסדר החברתי בתחומי חיים רבים (אלכסנדר וג'רביע, 2007).

הרשתות החברתיות ובני נוער ילידים

הספרות המחקרית חלוקה בשאלת השפעותיה של הטכנולוגיה החדשה על עולמם של בני נוער ילידים. ג'ירי מנדר טוען שהטכנולוגיה החדשה גורמת לבני נוער להתנתק מן הערכים והנורמות שעליהם התחנכו (Mander, 1991). במחקר שערכה ג'ינה בורל (Burrell, 2012)

האב מגביל את החופש של הצעירים בתחומי חיים שונים (אבור-סעד, 2003). אולם לאחרונה חוותה החברה הערבית-כדונית בנגב תמורות חדשות ומהירות עקב תהליכי מעבר פיזיים מיישובים לא מוכרים ליישובי קבע, ומנטליים – הכנסת חידושים טכנולוגיים, חשיפה למידע, לתקשורת מודרנית. תמורות אלה אילצו את חברי הקהילה לגלות גמישות מחשבתית, לתמרן בין ערכיה ומנהגיה ולהתאימם לדפוסי ההתנהגות ואורח חיים חדשים מכווני קדמה, חינוך והתפתחות טכנולוגית (אבור-גוידר, 2013, 2015). כתוצאה מכך חוו הברווים דילמות של חירות אישית מול מחויבות למסורת (אבור-עסבה, 2008). התוצאה של תהליכים אלה היא שהשיחיים איבדו את מנהיגותם לטובת הצעירים המלומדים והמשכילים שאחזו במנהיגות המודרנית. החברה הכדונית כבר אינה מסורתית כולה. מנהגים מסורתיים נזנחו והמודרניזציה חלחלה לחיי היום-יום (מאיר, 2003; אבור-סעד, 2001). חאלד אבור-עסבה (2007) מצא שבעקבות תהליכי העיור הכפויים בידי השלטונות שהחברה הערבית-כדונית עברה בשנים האחרונות, היא חווה שינויים תרבותיים וחברתיים הגורמים למשברים במערכת הערכים והמנהגים בחברה המסורתית. אף שהמדינה הצהירה שמטרותיה להביא פיתוח ועיור בקרב הערבים-הכדוים בנגב, המציאות מראה שהאוכלוסייה הערבית-כדונית ממוקמת בתחתית הסולם החברתי-כלכלי וסובלת מאחוזי אבטלה גבוהים, מרמת שירותים ירודה ומתקציבים נמוכים ביותר (אבור-כרד וגוטליב, 2008; אבור-סעד, 2013).

תרבות האינטרנט בחברה הערבית-כדונית בישראל

ההקשר התרבותי של אימוץ האינטרנט בחברה הערבית-כדונית כחברה במעבר הוא גורם קריטי באימוץ החידושים הטכנולוגיים, בעיכוב או בדחייתו. במחקר זה אני בוחן את ההשפעות של אימוץ האינטרנט. החוקרים חלוקים באשר להשפעת התקשורת על המבנה החברתי של חברות במעבר. חלקם סבורים כי אמונות ומנהגים הם שקובעים את השיח הציבורי על הטכנולוגיה ודרכי השימוש בה (אייזנשטדט, 2010), אחרים סבורים שהטכנולוגיה המתפתחת הביאה שינויים מהותיים בתחום הקוגניטיבי, הפסיכולוגי והחברתי (שנער, 2001). ההתפשטות המואצת של האינטרנט בחברה הערבית-כדונית בשנים האחרונות מאיימת לגרום משברים פנימיים. המתבגרים בגילאי 15-18 מגלים חשדנות כלפי הטכנולוגיה החדשה, ואילו הצעירים (22-35) משנים את היחסים הפנים קבוצתיים של בני אותו הגיל בחברה המסורתית. התוצאה היא שהחברה הערבית-כדונית הבוגרת מתמודדת עם דילמות ערכיות (אבור-עסבה, 2008). בני הנוער, מנגד, סבורים שהמרחב המקוון יכול לספק צרכים רבים בעיצוב זהותם וכבעלי פוטנציאל להשתלב בחברה המודרנית המערבית (ג'רביע, 2005). האינטרנט נתפס ככלי לייצוג העולם החברתי ומיפוי, לכינון יחסים בין יחידים לקבוצות שונות, ליצירת קשר עם אנשים בזמן אמת, ולהתכתבות סינכרונית ואי-סינכרונית, להפצה של תכנים אינטרנטיים ולשיתוף אחרים במחשבות ובאמונות (Ahn et al., 2007; Howard, 2008).

ההתפתחות הטכנולוגית מציינת תפנית חדה בתפיסת העולם החברתית הערבית-כדונית ומגדירה אותה כ"חברת רשת". בחברה

הממוחשבת ונוגעות לעיצוב רשת הקשרים החברתיים (Castells, 2005; Ginger, 2007).

הרשת החברתית באינטרנט מספקת מרחב חדש שבו הפרט נגיש לקשרים חברתיים עם העולם הסובב אותו מבלי להתעמת עם הערכים של החברה שבה הוא חי. כלומר השיח המקוון מציע ערוץ תקשורת חדש החוצה את גבולות המסורת החברתית והתרבותית שלהם (אייזנשטדט, 2010) וככלי החוצה את מגבלות החברה הערבית-כדורית והשיוך השבטי (ג'ריביע, 2013; אבו-גוידר, 2013). מפגש פנים אל פנים של בני נוער עם בנות נוער ערביות-כדוריות הינו נדיר, לכן מעניין לברוק אם הקשר המקוון של בני נוער ערבים-כדוריים ברשתות החברתיות באינטרנט מאפשר חוויות רגשיות חדשות, ואם תהליכי העיור שהחברה הערבית-כדורית עוברת בשנים האחרונות יוצרים הזדמנות להתפתחות חברתית. יש מחקרים המציינים שבני נוער ערבים משתמשים באינטרנט כדי להתגבר על המגבלות הגאוגרפיות ועל האיסורים על קשרים בין-מגדריים. לכן השיח המקוון בין בני נוער ערבים-כדוריים לבנות נוער נעשה בדיסקרטיות רבה מחשש מפגיעות במוסכמות החברתיות (בוניאל-ניסים ודאו, 2009).

השיח במרחב המקוון נתפס כחיובי בעיני בני הנוער ותורם לגישור על הפערים שבין החברה המסורתית שבה הם חיים לעולם המודרני שאליו הם נחשפים (ג'ריביע, 2013). אחד השינויים המובהקים הנובעים מהשיח של בני נוער ערבים-כדוריים ברשתות החברתיות באינטרנט הוא התגברות כפולה, על המסורת בחברה ועל יחסי רוב-מיעוט בצל ההפרדה הגאוגרפית, התרבותית והחברתית במדינת ישראל. בני נוער ערבים-כדוריים משוחחים עם בני נוער יהודים באחוזים גבוהים יחסית (46 אחוז) לעומת מי שאין להם כל אינטראקציה עם בני נוער יהודים ברשתות החברתיות באינטרנט (54 אחוז) (אבו-גוידר, 2014). הם רואים בקשרי האינטרנט עם בני נוער יהודים הזדמנות ראשונה במעלה ליצירת קשרים חברתיים עם בני נוער השונים מהם בדת, בתרבות ובשפה, ומעגלי חברות מקבוצת השווים בני אותו גיל ועניין משותף (אבו-גוידר, 2013). השייכות לקבוצת השווים חשובה מאוד לבני נוער והם רואים בחברות עם בני גילם שלב בהתפתחותם (סולברג, 2007).

בני נוער מסתגלים בקלות יחסית לטכנולוגיה ורואים בה אמצעי תקשורת זמין ונגיש למידע ולאינטראקציה עם בני גילם. מכאן שהאינטראקציה החברתית באינטרנט, המאפשרת פתיחות רבה, היא כלי לשימור המערכת החברתית ומשמשת מענה לצרכים החברתיים עם קבוצת השווים (Peter, Valkenburg & Flucking, 2007). נוסף על כך, הרשתות החברתיות באינטרנט מקדמות ומחזקות אינטראקציה במציאות היומיומית ללא הבדלי דת, גיל, גזע, מין או מיקום גאוגרפי.

הרשתות החברתיות כאמצעי תקשורת

האינטרנט הפך בשנים האחרונות לערוץ התקשורת הפופולרי בקרב ערביי ישראל. באמצעותו עקפו ערביי ישראל את גבולות החברה הישראלית המונעת מהם להתחבר למרחב הערבי שאליו הם משתייכים מבחינת שפה וקודים תרבותיים. מוסטפה כבהא מצא שהשימוש באינטרנט משחרר את המיעוט הערבי מהקיבוע הפוליטי שלו כמיעוט

בקרב קבוצות ילדים בגאנה נמצא שבני הנוער משתמשים ברשתות החברתיות כדי ליצור מפגשים וירטואליים וקשרים עם זרים כדי לגשר על המרחקים התרבותיים והגאוגרפיים. בורל עמדה על המתח שבין טכנולוגיה לתרבות. לדעתה, "בית הקפה" של עולם האינטרנט יוצר לבני הנוער בגאנה מרחב אישי חדש המשחרר אותם מהשיוך השבטי ומאפשר להם חופש ביטוי. באינטרנט הם יוצרים קשרים חברתיים חדשים עם אנשים בכל רחבי העולם.

הרשת החברתית מקלה על יצירת קשר עם קבוצות חברתיות ועל קשרים חברתיים עם קבוצות וירטואליות בהתאם לתחומי העניין של הגולשים (Stienfield, Dimmico, Ellison & Lampe, 2009). ואנסון מצ'יל (Mecheel, 2010) הראה שהרשתות החברתיות מחזקות אורחות חיים של חבריהן ואת הקשרים החברתיים עם העולם הפיזי והוירטואלי כאחד.

מחקרים שנערכו בישראל הראו שהאינטרנט יכול לגשר על פערי חברה ותרבות (אייזנשטדט, 2010). גר אלכסנדר ועדנאן ג'ריביע (2007) מצאו שהאינטרנט (צ'אטים מקוונים) משחרר את בני הנוער הערבים-כדוריים מהמציאות החברתית הלוחצת שהם חיים בה ומאפשר החלפת זהויות ותכנים בידוריים וכן ניהול קשרים חברתיים עם בני המין השני שלא היו יכולים להיווצר ללא האינטרנט בחברה שבה ההסדרים החברתיים מגבילים.

לדעתו של חאלד אבו-עסבה (2008) החברה הערבית-כדורית המסורתית ניצבת בצומת תרבויות המחייב אותה לחשיבה מחודשת על הנוער, ובמיוחד על השתלבותו העתידית בחברה. עקב ההתפתחות הטכנולוגית המואצת עלול להיווצר פער בין-דורי בין בני נוער המשתמשים בטכנולוגיה לאוכלוסייה הבוגרת שאינה עושה בה כמעט שימוש.

מחקרים רבים מעידים על השימוש היומיומי באינטרנט של בני נוער ערבים (כבהא, 2006; מסאלחה וג'מאל, 2011; פבל, 2013) וערבים-כדוריים בישראל (אבו-גוידר, 2014; ג'ריביע, 2013). למרות התכנים המגוונים באינטרנט והאפשרות להתקשר ולהתכתב בין שני המינים, העומדים בסתירה לערכים, למסורת ולתרבות בחברה הערבית-כדורית, 65 אחוז מן האוכלוסייה הערבית בישראל דיווחו שהם משתמשים באינטרנט (מש, 2008). אפרת נחושתאי מצאה ש-95 אחוז מן המתבגרים דיווחו שהם משתמשים באינטרנט באופן יומיומי (נחושתאי, 2009).

ההתפתחות הטכנולוגית מסמנת תפנית חדה בתפיסת העולם החברתית בעידן הנוכחי. התפתחות זו מגדירה את החברה כ"חברת רשת". בחברה זו מושתת המבנה החברתי על רשתות מבוססות אינפורמציה ותקשורת, ודפוסי הקשר נוצרים באמצעות זרימת מסרים בממדי הזמן והמרחב. אחד התוצרים של "חברת הרשת" הוא תהליך אינדיבידואליזציה הולך וגובר, שבו הפרט הוא היחידה הבסיסית בחברה. אם בעבר דיברו על יחידות חברתיות קולקטיביות אשר הכתיבו ליחיד את קשריו עם אחרים, כעת אפשר לדבר על יכולתו של היחיד, באמצעות שימוש בטכנולוגיה, לתכנן את קשריו החברתיים. במובן זה עולה החופש של היחיד בבחירת יחסיו החברתיים. הרשתות החברתיות הן חלק ממהפכת התקשורת

סינכרונית, התגבשות קבוצות עניין ושוויון הפרט במרחב המקוון (שביט, 2011). בחברה הערבית-בדווית נערים נוטים להשתתף ברשתות המקוונות כדי לבטא מחשבות, רגשות, להעמיק את ההיכרות עם התרבות הערבית והערבית-בדווית, שאינם מתאפשרים בחיי היום-יום בשל המסורת השמרנית בחברה הערבית-בדווית (ג'ריביע, 2005). התקשורת בעולם המודרני היא גלובלית ואמצעי התקשורת האלקטרוניים מייטרים את התלות בממדי הזמן והמרחב. הגישה לתקשורת ממקורות מרוחקים יכולה להיות מיידי. לראשונה המרחק אינו חסם, ואנשים יכולים להתקשר ולהשפיע זה על זה אף על פי שהם נמצאים במקומות שונים בעולם. הגבולות המסורתיים של התקשורת החברתית מתרחבים מעיר למדינה וחוצים גבולות לאומיים, והתקשורת מעניקה הזדמנויות חדשות של הפרטים זה לזה (כהן ועייני, 2011). הספרות המחקרית מתארת את הרשת החברתית באינטרנט ככלי לייצוג ולמיפוי של העולם החברתי ושל יחסים בין יחידים, ומאפיינת אותה בעלייה מתמדת של טכנולוגיות תקשורת ואינפורמציה שבמרכזן המחשב. חשיבותו של האינטרנט היא בצורת התקשורת המתווכת שהוא מקדם, ובתחומי עניין הרבים שהוא מספק: מידע עשיר, מגוון וזמין, אפשרות להתקשר עם אנשים בזמן אמת, התכבויות סינכרוניות וא-סינכרוניות והפצה והתחלקות במחשבות ואמונות (Ahn et al., 2008; Howard, 2007).

האפשרויות ליצירת קשרים חברתיים ולהרחבת המעגלים החברתיים גם לאנשים מבודדים גאוגרפית רבות. הרשת החברתית תורמת להתפתחות הפרט מבחינה חברתית ליצירת קשרים ולהתנסות במיומנויות של שיתוף פעולה. ההזדמנות להשתתפות בשיח הגלובלי מאפשרת חשיפה לנקודות מבט מגוונות, ומרחיבה את הדעת (אורן, 1999).

השימוש באינטרנט בקרב בני הנוער עולה בגלל האפשרות לפעול באנונימיות שכן הגלישה ברשת החברתית אינה מחייבת את הפרט לזהות את עצמו. נוסף על כך הפרט אינו רואה את האחר ואינו נמצא בקשר עין אתו (אלא אם כן הוא בוחר להשתמש במצלמה). כלומר יש לו אפשרות להסתתר מאחורי זהות בדויה בעת ההתכתבות (ברק, 2006).

הסביבה המקוונת של פייסבוק מזמנת אפשרות ליצירת קשרים חברתיים עם אנשים מרחבי העולם. המרחב של פייסבוק כרשת מקוונת מאפשר לפרטים לממש קשרים חברתיים שונים ללא צורך במפגש פיזי, ולהרחיב את המעגלים החברתיים שלהם. מרחב זה עוזר לבני הנוער לשכלל את כישוריהם החברתיים, ליזום התקשוריות ולהתנסות במיומנויות של שיתוף פעולה. הודות לשותפות בשיח גלובלי הם נחשפים לנקודות מבט מגוונות, ומפתחים השקפת עולם ליברלית יותר. במילים אחרות, מרחב זה מאפשר רשת של קשרים חברתיים חדשים שלא היו אפשריים קודם. בהתאם לכך מאפשר מרחב פייסבוק יצירת אינטראקציה מקוונת סביב קבוצה והרחבת המעגלים החברתיים ברשתות החברתיות באינטרנט (Howard, 2008; מש ותלמוד, 2009). פייסבוק מאפשרת שמירה על קשר רציף, תיאום פגישות, עדכונים והתכתבות בזמן אמת, יצירת קבוצות סביב מכה משותף, העברת מידע חיוני והרעפת מחמאות, ומספקת לבני הנוער רבים שאינם בלב

בישראל ורואה בו כלי חלופי המסייע לו להתמודד עם קשיים חברתיים ותרבותיים (ככהא, 2006).

בספרות המקצועית נטען שיש פער דיגיטלי בין המגזרים, ואחת הסיבות לו הוא המצב הסוציו-אקונומי. גוסטבו מש (2008) סבור שיש קשר בין העובדה שרוב מקורות התעסוקה במגזר הערבי אינם כוללים שימוש באינטרנט, להיעדר מיומנות טכנולוגית, חסכים בהתמצאות ברשת וקשיים בהתמודדות עם השפה האנגלית הנחשבת לשפה שלישית עבור בני נוער ערבים. ואילו לדעת אסמא גנאים, שיוף רפאלי ופייסל עזאזיה (2009) מקורו של הפער הדיגיטלי הוא מעמדם הכלכלי-חברתי הנמוך של בני הנוער הבדווים לעומת בני הנוער היהודים.

מחקר שנערך בקרב בני נוער ערבים-בדווים מציין שהשימוש של בני נוער בדווים באינטרנט נובע מהמציאות שבה החברה השמרנית אוסרת עליהם את השימוש באינטרנט מחשש לסטייה חברתית ולקשרים שיווצרו באמצעותו בין בנים ובנות, המנוגדים למסורת הבדווית ולערכים השמרניים שעליהם התחנכו (ג'ריביע, 2005). החברה חווה שינויים משמעותיים בקבוצת בני הנוער החשופים לתכנים חדשים ובלתי מבוקרים. עוד נמצא כי השימוש של בני נוער בדווים בציאט מקוון נובע ממצוקה שהם חשים במסגרת החברתית, מצוקה הנובעת בעיקר מן האיסורים וההגבלות האמתיים או שנתפסים ככאלה, ומחוסר האפשרות להתבטא כשווים ולהשמיע את קולם במסגרת הקהילה המסורתית. הציאט המקוון יוצר שיח נרחב עם בני המין השני שאינו מקובל בחברה הבדווית, ואינטראקציה חברתית עם אנשים מכל רחבי העולם, כולל אנשים ממדינות ערב הנחשבות למדינות אויב לישראל, וכך באמצעות התקשורת באינטרנט ככלל והאינטראקציה המקוונת בפרט זוכים בני הנוער ליחס מתחשב ואמפטי מצד בני שיחם (שם). הרשת החברתית מאפשרת ליחיד להיות שייך למספר רב של קבוצות הנותנות מענה לצרכיו. כל קבוצה מתרכזת בעניין בעל מכה משותף לחבריה. לבני נוער הרשת החברתית מציעה אתר פעילות מרכזי. כל משתתף יכול לחלוק דעות, להוסיף, להגיב ולהעלות נושאים משלו. הרשת החברתית מבוססת על הצעת חברות של גולש לגולש אחר שהוא אינו מכיר, אך שהוא מופיע ברשימת החברים של גולש שהוא מכיר. הסיבה להצעת החברות היא לרוב תחומי עניין משותפים. הטכנולוגיה של הרשתות החברתיות, שהתפתחה מהתפיסה שיש לאפשר לכל יחיד באינטרנט לטפל בידע שלו ולבנות אותו על פי צרכיו, הביאה לאימוץ אתרי רשתות חברתיות על ידי מערכות חינוך בעולם (דרור וגרשון, 2012).

הרשתות החברתיות מעצימות את יכולתו של הפרט בשיתוף מידע, בחוויות חברתיות, במענה לצרכיו וכן בשירותים מקוונים בתחום התרבות, הבידור, החינוך והמסחר. חוקרים אחרים מניחים שמטרותיו העיקריות של האינטרנט ככלל ושל הרשתות החברתיות בפרט הן ייצור וחיזוק הקשרים החברתיים והגברת תחושת השייכות, הפותחת צוהר להכרת אנשים חדשים וחברות חדשות (Kraut et al., 2002). חוקרים בישראל רואים ברשתות החברתיות כמה לאינטראקציה חברתית. הן מאפשרות מפגש חברתי, שמירת קשר עם אנשי קשר קבועים ועדכניים, שיח חברתי, תיאום מהיר של מפגשים, תקשורת

בחלק ג' התבקשו המשתתפים לדרג היגדים בסולם 5-1 (= כלל לא, 5=במידה רבה מאוד). לדוגמה: "הקשר המקוון עם היהודים מאפשר לי התבטאות חופשית".

בחלק ד' התבקשו המשתתפים להשיב על היגדים ב"כן" או "לא". לדוגמה: "בזכות התקשורת עם היהודים הדימוי העצמי של הנער הכדורי עולה".

תוקף ומהימנות. השאלון תורגם בידי שני עורכים לשוניים לשפה הערבית, שפת האם של הנחקרים, כדי להשוות בין שני התרגומים. נוסף על כך, השאלון הופץ כפיילוט בקרב עשרים נשאלים במטרה לבדוק את בהירות הפרטים ואופן ההתמודדות של בני נוער ערבים-כדורים עמו.

הליך המחקר

המחקר מנה כמה שלבים עיקריים: בשלב הראשון העבירו אנשי קשר את אישור המדען של משרד החינוך למנהלי בתי הספר. בשלב השני הועבר השאלון ל-12 בתי ספר ערבים-כדורים במרחב הדרום בלבד. בשלב השלישי תורגם השאלון לשפה הערבית בידי שני עורכים לשוניים.

השאלונים הופצו בשבעה יישובי קבע שצוינו לעיל. הפצנו כ-220 שאלונים, רק 111 השיבו עליהם. כ-46 אחוז מהנבדקים השיבו שיש להם קשרים עם בני נוער יהודים ברשתות החברתיות באינטרנט, 54 אחוז הנותרים השיבו שאין להם קשר עם יהודים ברשתות החברתיות באינטרנט. כמו כן נבדקו השימושים באינטרנט.

ממצאים

עמדות בני הנוער הכדורים כלפי הקשר עם היהודים לפני קיום השיח המקוון ואחריו

נמצאו הבדלים מובהקים במרבית העמדות של בני הנוער הערבים-כדורים לפני השיח המקוון עם בני נוער יהודים ואחריו. לאחר קיום השיח המקוון דיווחו בני הנוער הכדורים שהקשר מעורר בהם הרגשה טובה הודות לשיחה עם בני המין השני שלא תמיד מתאפשרת בחברה הכדורית, על חופש רב יותר בשיחות עם יהודים, על כך שחשוב להם לדבר עם יהודים יותר מאשר עם בני נוער ערבים ועל כך שהם מרגישים שהם חלק מהמדינה. עם זאת לא נמצאו הבדלים לגבי התחושה לגבי יחס רע כלפי הנבדק כדורי (ראו לוח 1).

עמדות בני הנוער הכדורים כלפי הקשר עם בני נוער יהודים באמצעות הרשתות החברתיות

מרבית בני הנוער הכדורים דיווחו שהקשר עם בני נוער יהודים באמצעות הרשתות החברתיות אפשר להם התבטאות חופשית במידה רבה (32.4 אחוז) ורבה מאוד (22.5 אחוז). עם זאת, רובם דיווחו שהקשר עם בני נוער יהודים גרם להם הנאה במידה בינונית (31.5 אחוז) (ראו לוח 2).

עמדות בני הנוער על הקשר עם בני נוער יהודים ברשתות החברתיות רובם המכריע (כ-84 אחוז) של בני הנוער הערבים-כדורים ראו חשיבות בתקשורת עם בני נוער יהודים באמצעות הרשתות החברתיות. כמו

החברה תחושת שוויון (בוניאל-ניסים, 2010). במחקר קודם מצאתי שפייסבוק היא הרשת החברתית המועדפת (47 אחוז) על בני נוער ערבים-כדורים בישראל על פני שאר הרשתות החברתיות באינטרנט, דוגמת טוויטר (27 אחוז) וסקייפ (26 אחוז) (אבו-גוידר, 2014).

המחקר הנוכחי

שאלת המחקר המרכזית הייתה: מהם מאפייני השיח המקוון של בני נוער ערבים-כדורים עם בני נוער יהודים? השערת המחקר המרכזית הייתה שעל רקע החברה הערבית-כדורית המסורתית, שבה בני הנוער הכדורים חיים, הקשר שלהם עם בני שיחם היהודים תורם להם לרווחה רגשית הודות ליתרונות הטכנולוגיה המאפשרת להם להתחבר לאנשים אחרים.

שיטת המחקר. המחקר התבסס על שיטת מחקר כמותית. למשתתפי המחקר הועברו שאלונים סגורים מתורגמים לשפת האם של הנחקרים, השפה הערבית. הממצאים נותחו באמצעות התוכנה הסטטיסטית SPSS והצגתם תוכא באמצעות מבחן T למדגמים בלתי תלויים.

המדגם. המחקר כלל 111 (N=111) משתתפים מהמגזר הערבי-כדורי שציינו בשאלון שהם מקיימים קשר מקוון עם יהודים באמצעות האינטרנט. המשתתפים היו תלמידים בכיתות י-יא ב-12 בתי ספר הממוקמים בשבעה יישובי קבע בנגב: רהט, ערוער, שגב שלום, לקיה, חורה, כסיפה ותל שבע. 75 אחוז מהם גרים ביישובי קבע ו-25 אחוז מהם גרים ביישובים בלתי מוכרים. בכל יישוב חולקו עשרים שאלונים בקירוב ובממוצע נענו תשעה שאלונים בלבד.

מרבית הנבדקים דיווחו שיש ברשותם מחשב נייד (כשבעים אחוז) ומחשב נייד (85.5 אחוז). כמו כן, למרביתם היה חיבור נייד לאינטרנט (כ-72 אחוז) וסמרטפון המחובר לאינטרנט (כ-71 אחוז). הבית הוא המקום העיקרי בו משתמשים בני הנוער באינטרנט.

כלי המחקר

הכלי שנמצא מתאים ביותר לבדיקת השערות המחקר הוא שאלון מובנה שתורגם לערבית. השאלון הודפס והופץ בקרב בני נוער הערבים-כדורים מבתי ספר תיכוניים בנגב שנמצאים באינטראקציה מקוונת עם בני נוער יהודים. היו עשר שאלות בשאלון על האינטראקציה של בני נוער ערבים-כדורים עם בני נוער יהודים בשני פרקי זמן, ועל קשריהם עם היהודים לפני ואחרי יצירת הקשר עם בני שיחם.

השתמשנו בשאלון על עמדות בני נוער ערבים-כדורים ביחס לאינטרנט. השאלון התבסס על מחקרים אחרים שבדקו את עמדותיהם של בני נוער ערבים-כדורים ביחס לאינטרנט (ג'ריכיע, 2013).

בחלק א' של השאלון התבקשו המשתתפים לציין נתוני רקע, נתונים על שימוש במחשב, בטלפון חכם וחיבור לאינטרנט וכן פרטים על אופן השימוש באינטרנט.

בחלק ב' התבקשו המשתתפים לדרג בסולם 5-1 (=לא מסכים כלל, 5=מסכים מאוד) את מידת הסכמתם להיגדים תוך התייחסות לשתי תקופות: לפני שנוצר קשר עם יהודים דרך הרשתות החברתיות ואחרי שנוצר הקשר הזה. לדוגמה: "אני מרגיש שיש יחס רע כלפיי כדורי לפני הקשר"; "אני מרגיש שיש יחס רע כלפי כדורי אחרי הקשר".

לוח 1: ממוצעים וסטיות תקן של עמדות בני הנוער הבדוים לפני קיום השיח המקוון ואחריו

T	אחרי N=111		לפני N=111		
	SD	M	SD	M	
0.30	1.48	2.90	1.46	2.92	אני מרגיש שיש יחס רע כלפי כבדווי
-9.87**	1.28	2.91	1.11	2.35	השיח המקוון עושה לי טוב
-12.43**	1.47	3.16	1.19	2.32	השיח המקוון מאפשר לי שיחה עם המין השני שלא תמיד מתאפשר בחברה הבדווית
-6.99**	1.46	2.52	1.17	2.21	יש לי חופש רב יותר בשיחות עם יהודים מאשר עם ערבים
-9.32**	1.39	2.41	1.24	1.97	חשוב לי לדבר עם יהודים יותר מאשר עם בני נוער ערבים
-16.75**	1.18	3.09	1.26	2.33	אני מרגיש שאני חלק מהמדינה

 $p < .05^*$, $p < .01^{**}$ לוח 2: התפלגות שכיחות עמדות בני הנוער הבדוים כלפי הקשר עם בני נוער יהודים
דרך הרשתות החברתיות (N=111)

N	אחוז %		
9	8.1	1- כלל לא	הקשר מאפשר לי התבטאות חופשית
10	9.0	2- במידה מעטה	
31	27.9	3- במידה בינונית	
36	32.4	4- במידה רבה	
25	22.5	5- במידה רבה מאוד	
15	13.5	1- כלל לא	הקשר גורם לי הנאה
23	20.7	2- במידה מעטה	
35	31.5	3- במידה בינונית	
14	12.6	4- במידה רבה	
24	21.6	5- במידה רבה מאוד	

לוח 3: התפלגות שכיחות עמדות בני הנוער הבדוים כלפי הקשר
עם בני נוער יהודים דרך הרשתות החברתיות (N=111)

N	אחוז %		
93	83.8	כן	התקשורת דרך הרשתות החברתיות
18	16.2	לא	חשובה לבני נוער בדוים
92	82.9	כן	בזכות התקשורת עם היהודים הדימוי
19	17.1	לא	העצמי של הנער הבדווי עולה
61	55.0	כן	התקשורת ברשתות החברתיות פוגעת
50	45.0	לא	בערכים של החברה הבדווית
48	43.2	כן	השימוש ברשתות החברתיות הוא
63	56.8	לא	פספוט ובכובד זמן
50	45.0	כן	האם התקשורת עם היהודים נעשית
61	55.0	לא	בלי שאף אחד ידע?

הצעירה, המחפשת דרכים להשתלבות מהירה ונוחה בשוק העבודה המודרני בתחומים כגון תעשייה, הוראה ומקצועות חופשיים. ממצאי מחקר זה מתחברים למחקרים אחרים בעולם שמוצאים בשיח המקוון כרטיס כניסה של קבוצות מוחלשות להשתלבות במציאות החברתית באופן היעיל ביותר. אפשר לעודד שיח זה לצרכים שיכולים לחזק את הקשר של בני נוער עם חברים חדשים למטרות לימודים ולרכישת חברות חדשות ופציזיים חברתיים הנעדרים במציאות החברתית בחברתם המקורית (Mecheel, 2010).

כך נוצרים קשרים חדשים יחד עם אינטרסים משותפים, חברויות חדשות שמסייעות לשיפור השפה העברית בקרב הנוער הערבי-בדווי, ולהשתלבות בחברה הישראלית (דרוקר-שטרית, 2013; ג'ריביע, 2013; אבר-גוידר, 2015).

החברה הישראלית נחשבת לחברה מודרנית, דמוקרטית ושוחרת פלורליזם המאפיין את החברה המערבית. אחד השינויים המובהקים והמשמעותיים שחלו בחברה הערבית-בדווי בשנים האחרונות הוא אימוץ תכנים מודרניים כאתגר להשתלבות בחברה הישראלית, ובעיקר ההדגשה על המשותף עם היהודים ולא דווקא על המבדיל בינה לבין החברה היהודית (רוחאנא וגאנא, 1998; מאנע, אור ומאנע, 2010).

מחקרים עדכניים מצדדים בשיח המקוון ככלי לשחרור בני נוער מהסדרים המסורתיים המונעים קשר עם בני המין השני (אבר-גוידר, 2013; ג'ריביע, 2005; אלכסנדר וג'ריביע, 2007). ואכן ממצאי מחקרי מסתמן שלמרחב המקוון יש תפקיד מרכזי וחיוני מבחינה חברתית בעיני בני נוער ערבים-בדווי. הם רואים בו כלי חשוב בתהליך החברות שהם נאלצים לעבור כמי שנולדו בחברה מסורתית. במילים אחרות, התקשורת עם בני נוער יהודים נתפסת כשחרור מהמציאות החברתית היומיומית שבה לא מתאפשר להם קשר רציף ואמתי עם בני המין השני בתרבות המקור. ממצא זה מחזק את המסקנה במחקרם של מיכל אהרון, ערן חיות ויורם עשת-אלקלעי (2010) שכשליש מבני הנוער בישראל דיווחו שלפחות אחד מחבריהם הטובים הוא חבר מקוון. ממצאי המחקר הנוכחי מראים שהשיח המקוון של בני נוער ערבים-בדווי עם בני נוער יהודים תורם לשחרורם מהמציאות החברתית קבוצת מיעוט החיים בחברה מסורתית (אבר-עסבה ואבר-נסרה, 2012; אבר-גוידר, 2013, 2014, 2015; ג'ריביע, 2005).

השיח במרחב המקוון נתפס בעיניהם כחיובי ותורם להם לגישור הפערים הקיימים בין החברה המסורתית שבה הם חיים לעולם המודרני שאליו הם נחשפים. עדנאן ג'ריביע (2013) מצא שבני נוער רואים בזהות הפלסטינית שלהם זהות דומיננטית ובאזרחותם הישראלית כמשמשת להיבטים פורמליים בלבד. בני נוער ערבים-בדווי דיווחו על שביעות רצונם מהיותם אזרחים במדינת ישראל וסבורים שזהותם האזרחית הישראלית מסייעת להשתלבותם בחיי המדינה. במחקר נמצא שהם מייחסים חשיבות לקשריהם החברתיים עם בני נוער יהודים כמרחב אישי המשחרר אותם מהשיוך השבטי בחברת האם שלהם ובמתן חופש ביטוי. ממצא זה מחזק מחקרים אחרים בעולם המצדדים במרחב המקוון כערוץ תקשורת של קבוצות מיעוטים עם קבוצות שונות מהם מבחינה דתית וחברתית (Burrell, 2012).

כן רובם (כ-83 אחוז) סברו שבזכות התקשורת עם היהודים הדימוי העצמי של הנוער הערבי-בדווי עלה (ראו לוח 3).

מעל מחצית מבני הנוער הערבי-בדווי (55 אחוז) חשבו שהתקשורת ברשתות החברתיות פוגעת בערכיה של החברה הבדווית, ו-45 אחוז מהם חשבו שהיא אינה פוגעת. נוסף על כך, קרוב למחצית (45 אחוז) מבני הנוער הערבים-בדווי מדווחים שהתקשורת עם היהודים נעשית בלי שאף אחד ידע, וכי השימוש ברשתות החברתיות הוא פטפט ובזבוז זמן (כ-43 אחוז).

דיון ומסקנות

המחקר התאורטי בתחום התקשורת המקוונת בין בני נוער בדווי ליהודים דל, ולכן נגזרה השערת המחקר מהסקירה הספרותית. השערת המחקר המרכזית הייתה שעל רקע החברה הערבית-בדווית המסורתית שבה חיים בני הנוער הבדוויים, הקשר עם בני שיח יהודים תורם להרגשה טובה ומתאפשר הודות ליתרונות הרבים הטמונים בטכנולוגיה. השימוש באינטרנט הוא נדבך בסיסי בקיום אינטראקציות חברתיות. מהמחקר עלה שלמרבית הנבדקים יש מחשב נייד (כשבעים אחוז) ומחשב נייד (85.5 אחוז). כמו כן, למרביתם חיבור נייד לאינטרנט (כ-72 אחוז) וסמרטפון המחובר לאינטרנט (כ-71 אחוז). הבית הוא המקום העיקרי לשימוש באינטרנט. בכך מתקיים התנאי הבסיסי המאפשר התקשורת דרך האינטרנט, והוא זמינות ונגישות של הטכנולוגיה. ממצאים אלה עומדים בהלימה עם מחקרים אחרים (אבר-גוידר, 2014; ג'ריביע, 2013; כבהא, 2006; מסאלחה וג'מאל, 2011; מש, 2008; נחושתאי, 2009; פבל, 2013) המעידים על שימוש יומיומי באינטרנט של בני נוער ערבים-בדווי בישראל. יש להניח שגם במחקרים אלה השימוש הרב של בני הנוער באינטרנט נובע מזמינות ומנגישות של הטכנולוגיה בביתם, שבו הם נמצאים לאחר שעות הלימודים ובתום הפעילויות החברתיות.

החברה הערבית-בדווית עוברת שינויים משמעותיים בתחומים רבים. בעבר התאפיינה החברה הערבית-בדווית כחברה מסורתית, וההסדרים החברתיים בה היו קבועים. הסדרים אלה דחו כל מפגש אפשרי עם קבוצות אחרות הן בתוך החברה הערבית-בדווית (למשל שיח עם בנות נוער בדוויות) הן מחוץ לה (למשל שיח עם בני נוער יהודים).

העבודה שמדובר בבני נוער המתמודדים עם מחסומים במציאות החברתית אינה כהכרח מאיינת את השימוש הגובר של אותם נערים ברשתות החברתיות באינטרנט. במילים אחרות, לפי הממצאים ממחקר זה בני הנוער מסתגלים בקלות יחסית לטכנולוגיה ורואים בה אמצעי תקשורת זמין ונגיש למידע ולאיינטראקציה עם בני גילם (Peter, Valkenburg & Flucking, 2007).

ספרות המחקר מצביעה על כך שהחברה הערבית-בדווית מחפשת דרכים להשתלב בחברה הישראלית ובחיי החברה המודרנית, ובמקביל מנסה לחזק את מעמדה בדרכים מודרניות ובכך לקרוא תיגר על מיקומה הנמוך בהיררכיה החברתית. למטרה זו קיבלו על עצמם הערבים הבדוויים דפוסי התנהגות ואורח חיים חדשים מכווני קידמה, חינוך והתפתחות טכנולוגית (רינאווי, 2003). תהליך זה משפיע במיוחד על האוכלוסייה

ממצאי המחקר מראים עוד שבעקבות יצירת קשר בין בני הנוער הערבים-בדווים לבני הנוער היהודים התעוררה אצלם פתיחות לחברות חדשות. במחקר שהוצג כאן נמצא כי בני הנוער מתוודעים באמצעות המרחב המקוון לתרבויות חדשות. ממצא זה תואם מחקרים שבחנו את אופן השימוש של בני נוער ילידים בעולם ברשתות החברתיות באינטרנט (Burrell, 2012) ומחקרים המצדדים באינטרנט ככלי לחיזוק הקשרים וליצירת מעגלי חברות שונים ממעגלי החברים כסביבה הקרובה שלהם (Kraut et al., 2000).

עם זאת, מהספרות העיונית על כניסת החדשנות לחברות המודרניות והמסורתיות, במיוחד בחברות שמרניות דוגמת החברה הערבית-בדווית, עולה כי קיימת חשדנות כלפי טכנולוגיות התקשורת. החשדנות מלווה את העימות בין ערכים מסורתיים למודרניים, ובאה לידי ביטוי בשני אופנים עיקריים. ראשית, בחשש מפני פלטפורמה טכנולוגית שמאפשרת את כניסתם של תכנים לא רצויים, שאינם עולים בקנה אחד עם ערכיה ואמונותיה של הקהילה ולפיכך מאיימים עליה. שנית, בחשש מפגיעה באורח החיים של הקהילה כתוצאה משיבוש הסדרים החברתיים והתקשורתיים המסורתיים לבין חברות מודרניות אשר מברכות על החידוש הטכנולוגי הנחשק מבחינתן (אייזנשטדט, 2010). במחקר זה מצאנו רמזים לכך: יותר ממחצית מבני הנוער ציינו שהאינטרנט פוגע בחברה הערבית-בדווית (55 אחוז) וסבורים שזהו בזבוז זמן (56.8 אחוז).

מגבלות המחקר

המחקר נערך בכתי ספר ביישובי קבע. המדגם לא כלל בני נוער ערבים-בדווים מכל קצווי החברה הערבית-בדווית, ולא הגיע ליישובים הנמצאים בתהליכי הכרה וליישובים לא מוכרים, אם כי נכללו בו תלמידים מיישובים לא מוכרים אשר לומדים ביישובי קבע. לכן המחקר אינו מייצג נאמנה את החברה הבדווית בכללה. ייתכן אפוא שאופן הגלישה והנגישות לרשתות החברתיות באינטרנט של בני נוער ערבים-בדווים המתגוררים ביישובים שנמצאים בתהליכי הכרה וביישובים לא מוכרים יהיו שונים ממצאי המחקר הזה.

השאלונים הועברו בכתי הספר על ידי אנשי קשר ולא על ידי עורך המחקר, וייתכן שלא כל אנשי הקשר היו בעלי ניסיון מספיק בהעברת שאלונים. חוסר הנגישות של עורך המחקר לאוכלוסיית המדגם עשויה לפגוע בתשובות שעשויות להיות חסרות בהירות ולא מדויקות. איסוף הנתונים נעשה באמצעות שאלונים עצמאיים ומתורגמים ולכן קשה להעריך באופן ענייני את האינפורמציה על מהות האינטראקציה המקוונת בין בני נוער ערבים-בדווים ליהודים. מגבלה אחרת הייתה היקף המדגם של המחקר (מתוך 220 שאלונים, מולאו 111). יש להביא בחשבון שלחלק ניכר מהנשאלים (220) לא היה קשר עם בני נוער יהודים ברשתות החברתיות באינטרנט. 54 אחוז החזירו את השאלונים כיוון שלא יצרו קשרים עם בני נוער יהודים, ורק 46 אחוז השיבו עליהם.

מגבלה נוספת של המחקר הייתה חלוקת שאלונים (בהתאם לדיווח של אנשי הקשר) בקרב תלמידים נבחרים. דהיינו, בכל בית ספר תיכון נבחרה הכיתה הטובה ביותר מבחינה לימודית. תלמידים אלה הם בדרך

השיח במרחב המקוון מעודד בני נוער ערבים-בדווים לחשוף את פרטיהם האישיים לחברים, למשפחה ולסביבה (Boyd, 2008; Sullivan & Paradise, 2012). התחושה של התחזקות המשוחחים מדגימה את החשיבות שבהרחבת המעגלים החברתיים של בני נוער בהתעלם מהבדלי דת, גזע ולאום (אבו-גוידר, 2013; כהן ועיני, 2011). רוב הנבדקים הסכימו שהקשר עם בני נוער אחרים גורם הרגשה טובה. הרגשה זו נובעת מן האפשרות לשוחח עם המין השני, מן החופש הרב בשיחות עם יהודים. הם הרגישו שחשוב להם לדבר עם יהודים יותר מאשר עם בני נוער ערבים שכן בעקבות כך הם מרגישים שהם חלק מהמדינה. ממצאים אלה מעידים על הצורך של בני הנוער הבדווים לקשור קשרים עם בני שיח יהודים.

ממצאי מחקרים שונים שנערכו בישראל מצדדים באינטרנט ככלי שיכול לגשר על פערי חברה ותרבות (אייזנשטדט, 2010). אלכסנדר וג'ריביע (2007) מצאו שצ'אטים מקוונים משחררים בני נוער ערבים-בדווים מהמציאות החברתית הקפדנית שהם חיים בה נוכח האפשרות להחלפת זהויות ותכנים בידוריים. ממצא זה דומה למחקרם של לינגרד רידן ואלוריקה סיוברג (Rydin & Sjoberg, 2009), שמצאו כי קבוצות מיעוט באירופה צורכות תקשורת מקוונת עם קבוצות הרוב במטרה להתחבר אליהם.

זאת ועוד, מן המחקר הנוכחי עולה שאחוז גבוה (כ-83 אחוז) מבני הנוער הערבים-בדווים סבורים שבזכות התקשורת עם היהודים עולה הדימוי העצמי של הנער הערבי-בדווי. בני הנוער רואים ברשתות החברתיות כלי פוטנציאלי למילוי צורכיהם בעידן שבו ההשתלבות המודרנית היא דבר חיוני ומכריע, בעיקר מפני שגולדו בחברה מסורתית. מהמחקר עלתה תרומת המרחב הווירטואלי לבני נוער ערבים-בדווים להעלאת ביטחונם העצמי, תוצאת היכרותם עם מעגל החברים החדש. המסקנה היא שככל שהשימוש של בני נוער ערבים-בדווים באינטראקציות הווירטואליות מתרחב כך עולה ביטחונם העצמי והתפתחותם האישית מתחזקת.

החברות המקוונת שנוצרת לאחרונה בזכות השיח ברשתות החברתיות באינטרנט נתפסת כחיובית בעיני בני נוער ערבים-בדווים להתפתחותם. במחקר קודם (אבו-גוידר, 2013) מצאתי שהשיח המקוון נתפס כחיובי בעיני בני נוער ערבים-בדווים במובנים מסוימים, כגון במקרים שהקשר עם יהודים לא מתאפשר בגלל המרחק הגאוגרפי. היציאה מהבדירות החברתית יכולה להתבטא בשיח על מניות, באתגר של תקשורת עם זרים ומסייע לרכישת ידע כללי על העולם ולשיפור שפת העברית שלהם. כמו כן השיח המקוון מגשר על הפערים הקיימים בין החברה המסורתית שלהם לעולם המודרני שאליו הם נחשפים (ג'ריביע, 2013). ממצאי המחקר הנוכחי תומכים במסקנות אלה בעיקר בזכות הפוטנציאל הטמון במרחב המקוון כזירה שבה השיח מאפייין בריחה מהמציאות המסורתית בחברה הערבית-בדווית בעיקר בנושאי מין ותהליכי חברות חדשים שנרקמים בקבוצת גילם. כך מסייעת הרשת החברתית להתפתחותה של נינוחות תקשורתית שאינה אפשרית במציאות החברתית הערבית-בדווית המסורתית והטלת סנקציות על המפירים אותן (אלכסנדר וג'ריביע, 2007).

בני נוער ערכים-כדורים ברשתות החברתיות באינטרנט בצל המחקרים הרבים על תהליך העיור ככפייה של החברה הערבית-כדורית בדרום. אף שהמטרה המוצהרת של המדינה היא להביא פיתוח ועיור בקרב הערכים-כדורים בנגב, המציאות מראה שהאוכלוסייה הערבית-כדורית ממקמת בתחתית הסולם החברתי. אחוזי האבטלה בה גדולים מאוד, רמת השירותים ירודה והחלוקה התקציבית נמוכה ביותר (אבר-כדור וגוטליב, 2008; אבר-כדור, 2013).

מקורות

- אבר-כדור, ס' וד' גוטליב (2008). עוני, חינוך ותעסוקה בחברה הערבית-כדורית: מבט השוואתי. ירושלים: מכון ון ליר.
- אבר-גוידר, ע' (2013). האינטראקציה המקוונת של בני נוער ערכים-כדורים עם בני נוער יהודים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- אבר-גוידר, ע' (2014). "התרבות המקוונת של בני נוער ערכים-כדורים", עט השדה, 14, עמ' 76-88.
- אבר-גוידר, ע' (2015). "טכנולוגיות תקשורת חדשות כמקור לאינפורמציה בקרב בני נוער ערכים-כדורים בישראל", ג'אמעה, 18, עמ' 77-95 (ערבית).
- אבר-כדור, א' (2001). "האישה הכדורית", בתוך: דגנית דיצ'ק (עורכת), היישובים בנגב. תל-אביב: המרכז לטכנולוגיה חינוכית.
- אבר-כדור, א' (2003). "תביעות הכדורים: איך אפשר להגדיר אותנו כפולשים אם כבר אנחנו ואבותינו חיים בנגב כבר אלפי שנים?", קרקע, 57, עמ' 31-34.
- אבר-כדור, א' (2013). "תמורות חברתיות-פוליטיות והתפתחותה של מערכת החינוך הפורמלית בקרב הכדורים בנגב: דילמות ואתגרים", בתוך: ר' פדהצור (עורך). הכדורים בנגב: אתגר אסטרטגי בישראל, עמ' 28-39. נתניה: מרכז ש' דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה.
- אבר-כדור, ח' ו' אבר-כדור (2012). "שימוש בני נוער מאזור המשולש באינטרנט", אלחטא, 2, עמ' 107-134 (בערבית).
- אבר-כדור, ח' (2007). "דילמות וסוגיות בחינוך ערכי בבית הספר הערבי בישראל", בתוך: "ערים ואחרים (עורכים), צמתים: ערכים חינוך וחברה בישראל, עמ' 422-441. ירושלים: לשכת המדענית הראשית, משרד החינוך והתרבות.
- אבר-כדור, ח' (2008). "בני הנוער הערכים בישראל במערכת השינוי החברתי-תרבותי", בתוך: א' רכס וא' רודניצקי (עורכים), נוער ערכי בישראל: בין סיכוי לסיכון, עמ' 19-22. תל-אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב.
- אבר-כדור, ח' קוידר, ס' (2013). "הבנייה אי השוויון בקרב נשים ערביות כדוריות בשוק התעסוקה", בתוך: ר' פדהצור (עורך), הכדורים בנגב: אתגר אסטרטגי לישראל, עמ' 18-27. נתניה: מרכז ש' דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה.
- אהרון, י' ע' חיות ו' עשת-אלקלעי (2010). "מחקר משווה של חברות מקוונת וחברות פנים אל פנים בקרב תלמידי בתי ספר בישראל", בתוך: י' עשת-אלקלעי ואחרים (עורכים), האדם הלומד בעידן הטכנולוגי, עמ' 10-16. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- אורן, א' (1999). "הכול דיבורים? מקומם של ערוצי שיח סינכרוני בתהליכי למידה", מחשבים בחינוך, 50, עמ' 19-27.
- אייזנשטדט, ש' (2010). ריבוי מודרניות. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- אלכסנדר, ג' וע' ג'ריביע (2007). "משחקים בהווה", פנים, 40, עמ' 52-62.
- אלקראווי, ר' (2000). אתגר-פסיכיאטריה בחברה הכדורית הערבית בנגב. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אריקסון, א' (1987). זהות: נערים ומשבר. תל-אביב: ספרית פועלים.
- בוניאל-ניסים, מ' ו' דאו (2009). "תרבות וירטואלית בחברה בין-תרבותית", עט השדה, 3, עמ' 21-27.
- בוניאל-ניסים, מ' (2010). "רוצה להיות חבר שלי? על חברות ואלימות בקרב ילדים ובני נוער בפייסבוק", עט השדה, 5, עמ' 21-27.

כלל מיעוט המתעניין בתכנים לימודיים, בניגוד לשאר התלמידים, בעלי הישגים נמוכים יותר הפונים לתכנים בידוריים וצ'אטים ופחות לתכנים אינפורמטיביים ולימודיים. מגבלה נוספת הייתה המגבלה האתית. באינטרנט וברשתות החברתיות יש תופעה מוכרת שבה כותבים אינם מזדהים בשמם האמתי אלא בשמות מזויפים ולא אמתיים.. עובדה זו מקטינה את הסיכוי לאיתור התנהגות אמיתית בקרב בני נוער ערכים-כדורים בזמן אמת.

הצעות למחקרים עתידיים

מחקר זה הוא מחקר חלוצי בחברה הערבית-כדורית בדרום. כדי להתחקות אחר קשרים בין בני נוער ערכים-כדורים לבני נוער יהודים ברשתות החברתיות באינטרנט יש צורך במחקרי המשך לנוכח השינויים המפליגים שהחברה הערבית-כדורית עוברת מחברה מסורתית לחברה המשתלבת במעגלי החברה הישראלית ככלל ובטכנולוגית תקשורת חדשות בפרט. מומלץ לערוך מחקר נוסף שיישען על מדגם גדול יותר של נחקרים ועל שימוש במתודות אחרות, למשל שילוב של הגישות הכמותית והאיכותנית (ראיונות עומק, תצפיות) ויוסיף נדבך עומק למחקר זה. הרחבה אפשרית של מחקר זה: בירור עומק הקשרים בקרב בני נוער ערכים-כדורים ברשתות החברתיות באינטרנט באמצעות ניתוח שיח איכותני ובחינת המוטיבציה שלהם בעת האינטראקציה עם בני נוער יהודים: מאפייני האינטראקציה, עמדותיהם, היחס אליהם ורגשותיהם.

תהליך המעבר שפוקד את החברה הערבית-כדורית בשני העשורים האחרונים מזמן שעת כושר ייחודית לערוך מחקרים גם בקרב נערות ערביות-כדוריות המתגוררות ביישובי הקבע ונהנות משירותי אינטרנט איכותיים ותנאי רווחה טובים, בזכות פיתוח ההשכלה והתמורות הטכנולוגיות המתחוללות לאחרונה. יש לבדוק איך הן חוות את המעבר שהחברה הכדורית עוברת וכיצד הן מצליחות לשמור על הערכים והמנהגים שהחברה הכדורית דוגלת בהם, ובה בעת להתקדם לטכנולוגיות של המאה העשרים ואחת. מחקר מסוג זה עשוי לתת תשובות ראשוניות לשאלה רחבה יותר: אם תהליך המעבר של החברה הערבית-כדורית משפיע על מעמדן של בנות נוער ערביות-כדוריות ככלל, וכיצד הן עושות שימוש באינטרנט ובמרחב המקוון בפרט.

לבסוף, יש מקום לערוך מחקרים בקרב בני נוער המתגוררים ביישובים הלא מוכרים אשר אינם נהנים מאספקת חשמל רציפה בכתיחה, חיים באיכות חיים נמוכה ובמעמד כלכלי חברתי נמוך מאוד (אבר-כדור, 2013) בניגוד לנשאלים במחקר הזה שהיו בעלי נגישות לחשמל ולטכנולוגיה. ייתכן שמחקר מסוג זה יביא לתזה שונה מהנוכחית. במילים אחרות, יש לבדוק אם השימוש הגבוה בטכנולוגיות תקשורת חדשות משפיע על בני נוער בכפרים לא מוכרים ומעוטי יכולת כלכלית ובלי אספקת חשמל, ומעודד אותם להשתמש באינטרנט ככלי להפגת בדידות ושעמום בצל המחקרים המדווחים שבני נוער המודרים והמוחלשים משתמשים יותר באינטרנט על מנת לעלות את המורל האישי והחברתי שלהם (Peter, Valkenburg & Flucking, 2007).

אולי יש מקום לערוך מחקר ייחודי בשאלה אם יש קשר בין הבעיות החברתיות הקשות בכפרים המוכרים לבין מוטיבציית הגלישה בקרב

שביט, ע' (2011). **חרושת התרבות של הפייסבוק: אתר הפייסבוק כמקרה בוחן למדינות ההמונים החדשה בתרבות הקפיטליסטית, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.**
 שנער, ד' (2001). **"אינטרנט: תקשורת, חברה ותרבות"**, בתוך: הנ"ל (עורך), **אינטרנט: תקשורת, חברה ותרבות (עמ' 5-38)**, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

Abu-Saad, I., Y. Yonah & A. Kaplan (2000). "Identity and Political Stability Ethnically Diverse State: A Study of Bedouin Arab Youth in Israel", *Social Identities*, 6, (1), pp. 49-61.

Ahn, Y.-Y., H. Seungyeop, H. Kwak, Y.-H. Eom, S. Moon, H. Jeong (2007). "Analysis of Topological Characteristics of Huge Online Social Networking Services", *16th International World Wide Conference* (pp. 835-844), Alberta: Banff.

Boyd, D. (2008). "None of this is Real", in: J. Karaganis (ed.), *Structures of Participation in Digital Culture* (pp. 132-157). New York: Social Science Research Council.

Burrell, J. (2012). *Invisible User: Youth in the Internet Cafés of Urban Ghana*. Cambridge, MA: MIT Press.

Castells, M. (2005). "The Network Society: From Knowledge to Policy", in: Manuel Castells and Gustavo Cardoso (eds.), *The Network Society: From Knowledge to Policy* (pp. 3-21). Washington DC: Johns Hopking Center for Transatlantic Relation.

Ginger, J. (2007). *The Facebook Project: Master Paper*, Urbana-Champaign, IL: University of Illinois.

Howard, B. (2008). "Analyzing Online Social Networks", *Communication of the ACM*, 11, pp. 14-16.

Kraut, R., S. Kiesler, B. Boneva, J.N. Cummings, V. Helgeson, A.M. Crawford (et al.) (2002). "Internet Paradox Revisited", *Journal of a Social Issues*, 58, pp. 49-74.

Lenhart, A. (2009). "It's Personal: Similarities and Differences in Online Social Network Use between Teens and Adults", *PEW Internet & American Life Project*. Retrieved on 1.9.2009, from: <http://www.pewinternet.org/Presentations/2009/19-Similarities-and-Differences-in-Online-Social-Network-Use.aspx>.

Mander, J. (1991). *In the Absence of the Sacred: The Failure of Technology and the Survival of the Indian Nations*. San Francisco, CA: Sierra Club Books.

Mecheel, V. (2010). *Facebook and the Invasion of Technological Communities*. New York: Newyurk.

Peter, J., P.M. Valkenburg & C. Flucking (2007). "Adolescence and Social Network Sites: Identity, Friendships and Privacy", in: S. Livingstone & L. Haddon (eds.), *Kids Online* (pp. 83-94). Bristol, UK: Policy Press.

Rydin, I. & U. Sjoberg, (2008). *Mediated Crossroads: Identity, Youth Culture and Ethnicity*. Nordicom: Göteborg University.

Stienfield, C., J. Dimmico, N. Ellison, & C. Lampe (2009). *Bowling Online: Social Network and Social Capital within Organization*. Michigan State University, East Lansing, MI, 4th Communities and Technology Conference.

Sullivan, S. & A. Paradise (2012). "Visible Threats? The Third-Person Effect in Perceptions of the Influence of Facebook", *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 15(1), pp. 55-61.

Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.

ברק, נ' וג' צוויקל (2001). **בריאות ורווחה של נשים בדואיות בנגב. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המרכז לחקר החברה הבדואית והתפתחותה.**
 ברק, ע' (2006). **"נוער ואינטרנט: הפסיכולוגיה של ה'כאילו' וה'כזה'", פנים, 37, עמ' 48-58.**
 גל, א' (2000). **"יישובי הבדואים"**, בתוך: הנ"ל, אל הנגב: פרקים בגיאוגרפיה של דרום הארץ, עמ' 130-140. תל-אביב: המרכז לטכנולוגיה חינוכית
 ג'ריביע, ע' (2005). **שימוש בצ'אטים בקרב בני נוער בדואים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.**
 ג'ריביע, ע' (2013). **שימוש באמצעי תקשורת המונים ותפישת הזהות בקרב בני נוער ערבים-בדואים בנגב, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע. גנאים, א', ש' רפאלי ופ' עזאזיה (2009). "פעור דיגיטלי: השימוש באינטרנט בחברה הערבית בישראל", מגמות, 36, עמ' 164-196.**
 דרור, י' וס' גרשון (2012). **ישראל בעידן הדיגיטלי 2012**. תל-אביב: המסלול האקדמי של המכללה למינהל, בית הספר לתקשורת.
 דרוקר-שרטית, ש' (2013). **שימוש ברשת האינטרנט וגיבוש זהות בקרב סטודנטים בדואים מהנגב, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.**
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010). **הסקר החברתי 2010**. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
 כבהא, מ' (2006). **העיתונות הערבית בישראל 1948-2006 כמכשיר לעיצוב זהות חדשה**. תל-אביב: מכון חיים הרצוג.
 כהן, ע' ול' עייני (2011). **דפוסי שימוש בפייסבוק בקרב בני נוער וזיקה לתהליכים חינוכיים**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
 מאיר, א' (2003). **מסנגור תכנוני לתכנון עצמי: בדוויה נגבה דמוקרטיזציה בתכנון**. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
 מאנע, ע', א' אור וי' מאנע (2010). **"מתבגרות מקבוצת המיעוט הבדווית במפגש אקדמי עם בני גילן מקבוצת הרוב היהודית"**, בתוך: אברירביעה קווידר, ס' ווינר ונ' לוי (עורכים), **נשים פלסטיניות בישראל: זהות, יחסי כוח והתמדרות, בני ברק: הקיבוץ המאוחד.**
 מסאלחה ח' וא' ג'מאל (2011). **לתקשורת הערבית דורשים כתבים ערבים: דפוסי סיקור האורחים הערבים-פלסטינים בעיתונות הישראלית המורפסת (דו"ח מס' 1)**. נצרת: מרכז אעלאם.
 מש, ג' (2008). **"הפעור הדיגיטלי בישראל: הבדלים אתניים"**, הרצאה בכנס השנתי ה-12 של איגוד האינטרנט הישראלי, כפר המכביה, רמת גן.
 מש, ג' וא' תלמוד (2009). **הבדלים תרבותיים בנגישות לטכנולוגיה ותקשורת ובשימוש בהן: מתבגרים יהודים וערבים בישראל**. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
 נחושתאי, א' (2009). **"ערבים מתנגדים לאינטרנט? לא בטוח**. אתר קפטן אינטרנט", **הארץ, 23.3.2009.**
 סבירסקי, ש' וי' חסון (2005). **"אזרחים שקופים: מדיניות הממשלה כלפי הבדואים בנגב"**, **מידע על שוויון, 14, עמ' 1-47.**
 סולברג, ש' (2007). **פסיכולוגיה של הילד והמתבגר: מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית**. ירושלים: מאגנס.
 עדן, ס' וט' הימן (2009). **"השפעת השימוש בתקשורת מתורבת מחשב על התמיכה החברתית בקרב סטודנטים עם וללא לקות למידה"**, בתוך: י' עשת "אלקלעג", א' כספי, ו' יאיר (עורכים), **כנס צייס למחקרי טכנולוגיות למידה (עמ' 103-111)**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
 פבל, ט' (2013). **"התקשורת הערבית בישראל"**, בתוך: ר' מן וא' לביאון (עורכים). **דוח שנתי: תקשורת בישראל 2012: סדר יום, שימוש ומגמות (עמ' 97-102)**. אריאל: המכון לחקר מדיה חדשים, חברה ופוליטיקה.
 רוחאנא, נ' וא' גאנס (1998). **"האזרחים הפלסטיניים במדינת ישראל: משבר המיעוט הלאומי במדינה אתנית"**, **מחקרים פלסטיניים, 35, עמ' 49-75.**
 רינאווי, ח' (2003). **החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי**. תל-אביב: המסלול האקדמי של המכללה למנהל, החוג למדעי ההתנהגות.